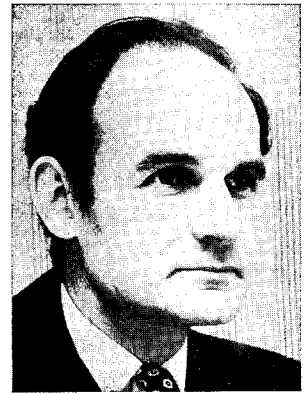

door prof. jhr. dr. F. A. M. Alting von Geusau

Prof. jhr. dr. F. A. M. Alting von Geusau is hoogleraar in het recht der interne organisaties, directeur van het John F. Kennedy Instituut aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg. Hij is voorzitter van de Adviescommissie voor Ontwapening en Internationale Veiligheid en Vrede.

Hoe dreigend is de Sovjetunie?

Op 11 april 1945 vond in het Kremlin de ondertekening plaats van een wederzijds bijstandsverdrag tussen de Sovjetunie en Joegoslavië. Zo op het eerste gezicht had dit verdrag niet veel betekenis meer. Tito's partizanen en Stalin's troepen waren reeds vier jaren bondgenoten in de strijd tegen Duitsland; en het derde rijk stond op instorten. Het verdrag betrof dan ook niet meer de oorlog, maar de na-oorlogse politiek van Stalin.

Tijdens het diner, dat op de ondertekening volgde, was Stalin daarover zeer openhartig:¹ 'Deze oorlog is niet als vroeger. Wie een grondgebied bezet, legt er ook zijn sociale stelsel op. Iedereen legt zijn eigen stelsel op, zover als zijn leger kan komen.' In de na-oorlogse jaren werd deze politiek op gelijke wijze voltrokken in Polen en Tsjechoslowakije – bondgenoten in de strijd tegen Duitsland –; in Hongarije, Roemenië en Bulgarije; en in Duitsland zelf tot aan de Elbe. De grenzen van de opmars van het rode leger bepaalden ook de grenzen van het gebied, waarin Stalin zijn sociale stelsel kon opleggen: Finland verkreeg zijn neutraliteit in 1948; Joegoslavië bevocht de zijne in 1948-1951; de Westelijke geallieerde

strijdkrachten bleven in West-Berlijn en in West-Duitsland. Daarmede was aan de machtsuitbreiding in Westelijke richting, in ieder geval voorlopig, een einde gekomen. Het behoud van deze uitgebreide macht in Centraal en Oost-Europa werd het voornaamste doel en het grootste probleem in de Europese buitenlandse politiek van Stalin en zijn opvolgers. Stalin zorgde tijdens en na de tweede wereldoorlog ook voor de – meer traditionele – gebiedsuitbreiding van de Sovjetunie. Estland, Letland, Litouwen en belangrijke delen van het vooroorlogse Duitsland, Polen, Tsjechoslowakije en Roemenië werden ingelijfd bij de Sovjetunie zelf en wel op zodanige wijze, dat de Sovjetunie voortaan zou grenzen aan

¹ Milovan Djilas, *Wartime*. New York and London 1977. blz. 437.

Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije en Roemenië.

Met de *machtsuitbreiding* in Oost- en Centraal Europa, introduceerde Stalin echter enkele wezenlijke nieuwe elementen in de traditionele Russische politiek.² Deze landen werden niet onmiddellijk bij de Sovjetunie ingelijfd, maar behielden nominaal hun soevereiniteit. Wel werd het Sovjet-'sociale stelsel' er meedogenloos opgelegd. Van de – door Moskou geïnstalleerde – leiders werd niet slechts volgzzaamheid in de buitenlandse politiek verwacht. Zij dienden ook het interne bestuur geheel te reorganiseren op basis van de marxistisch-leninistische beginselen: het democratisch centralisme en de leidende rol van de communistische partij; hun economische politiek diende geheel afgestemd te worden op het Gosplan³, door de invoering van de centraal geleide plan-economie, met aanvankelijke nadruk op de ontwikkeling van de zware industrie.

Met de oprichting van Cominform in 1947, werd aan de Sovjet-machtsuitbreiding een ideologische basis gegeven, welke het na-oorlogse Europa verdeelde in twee elkaar ideologisch, politiek, sociaal en economisch tegengestelde kampen: het zgn. progressieve, socialistische kamp en het vijandige, zgn. reactionaire, kapitalistische kamp.⁴

Machtsuitbreiding en totalitaire dictatuur

Stalin introduceerde op deze wijze wezenlijke nieuwe elementen zowel in de

traditionele Russische politiek van machtsuitbreiding als in de betrekkingen met de overige Europese staten. Daarmede zijn de na-oorlogse Oost-West betrekkingen anders van karakter dan de betrekkingen tussen Rusland en het Westen vóór het begin van de Europese crisis in 1914 waren geweest.

De belangrijkste verklaring voor dit andere karakter moet gezocht worden in de opkomst van het politieke verschijnsel van de totalitaire dictatuur; een regeringsvorm, die het produkt is van negentiende-eeuwse totalitaire ideologieën én de chaos en verwarring van de eerste wereldoorlog.

De Sovjetrussische totalitaire dictatuur was de eerste, die in 1917 gevestigd werd – de fascistische dictaturen in Italië, Portugal en Spanje en de nationaal-socialistische dictatuur in Duitsland waren van latere datum – en de enige die de tweede wereldoorlog heeft overleefd.⁵ De dreiging, die van de Sovjetunie uitgaat sedert de tweede wereldoorlog moet dan ook primair gezocht worden in het totalitaire karakter van haar regeringsvorm én in de poging deze dictatuur bovendien op te leggen en in stand te houden in de landen van Oost- en Centraal Europa.

De totalitaire dictatuur streeft immers naar een totale verandering van de politieke verhoudingen binnen een staat.⁶ De belangrijkste daarvan zijn:

- 1) Overgang van de rechtsstaat naar de politiestaat.

² Prof. mr. F. J. M. Feldbrugge. 'De interne ontwikkelingen in de Sowjet-Unie als factor in de Oost-West verhoudingen'. *Christen Democratische Verkenningen*. 3/81. blz. 168.

³ Gosplan is een (Russische) afkorting voor: Staatscommissie voor het Economisch Plan, de staatsinstelling belast met de vaststelling van de economische meerjarenplannen en het toezicht op de uitvoering van deze plannen door de betrokken ministeries.

⁴ Bijv. François Fejtö, *A History of the People's Democracies*. London 1971. Zie ook mijn: *European Perspectives On World Order*. Leyden, 1975. Chapters 5, 7.

⁵ De afschaffing van de ditatuur in Spanje en Portugal volgde pas in de zeventiger jaren, echter lang nadat hun bestaan nog een bedreiging was voor de internationale betrekkingen in Europa.

⁶ Zie Franz Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*. The Free Press, 1957.

- 2) Overgang van gespreide macht naar concentratie van de macht.
- 3) Oprichting van één partij, die het monopolie van de politieke macht heeft.
- 4) Overgang van pluralistische naar totalitaire methodes van sociale controle.
- 5) Het invoeren van terreur als wezenlijk instrument van politiek.⁷

De technieken, die voor deze totale transformatie worden gebruikt, zijn onder meer: de invoering van het beginsel, dat leiding en verantwoordelijkheid van bovenaf worden opgelegd; het isoleren van het individu, middels het vervangen van natuurlijke sociale verbanden door ongedifferentieerde massa-organisaties; de vorming van geprivilegieerde elites op ieder niveau, om staat en maatschappij van binnenuit te controleren; de omvorming van cultuur tot propaganda en van culturele waarden tot verkoopwaar; de toepassing van de georganiseerde leugen over eigen geschiedenis, de toestand in eigen land en de situatie in de wereld van de tegenstander.

Er zijn tenminste drie redenen, waarom het noodzakelijk is met nadruk te wijzen op de dreiging, die uitgaat van het totalitaire karakter van de Sovjetunie.

1. In West-Europa, dat zelf de diepgaande politieke en morele crisis van twee wereldoorlogen niet overwonnen heeft, heerst de neiging het totalitarisme minder af te wijzen naarmate het langer duurt. De Sovjetunie wordt steeds gemakkelijker afgeschilderd als een gewonen (super) grootmacht, met geopolitieke zorgen en machtsstrevingen die vergelijkbaar zijn met die van de Verenigde Staten.

2. De overgang naar een volledige totalitaire dictatuur is per definitie een

proces, dat nooit voltooid kan worden, omdat de mensen, die eraan onderworpen zijn, zich altijd zullen blijven verzetten. Waar de ideologie van het marxisme-leninisme gebruikt wordt om de totalitaire dictatuur te rechtvaardigen, wordt de mens die zich verzet, zowel vijand van de 'voortgang' als 'agent' van de vijandige (kapitalistische) buitenwereld.

3. De na-oorlogse machtsuitbreiding van de Sovjetunie over Oost- en Centraal Europa verscherpt de tegenstellingen en verhoogt de spanning. Juist in deze landen is het onmogelijk de overgang naar de totalitaire dictatuur te voltooien, hen geheel van West-Europa te isoleren en aldus het verzet effectief te breken. Juist in deze landen – in Polen thans in het bijzonder – blijkt het falen van deze overgang, politiek, sociaal en economisch. Het is ook om deze redenen, dat de dreiging die uitgaat van het Sovjet-regime thans waarschijnlijk ernstiger is dan in het begin van de jaren vijftig.

De huidige Kremlin-obsessie met het voortbestaan van het totalitaire stelsel in eigen machtsgebied is, krachtens zijn aard, veel agressiever dan de traditionele en niet meer reële Russische obsessie met de beveiliging van het eigen grondgebied. Immers, waar de aanvankelijke politiek van Stalin tot de vorming van een monolithisch en gesloten, totalitair geregeerd blok gefaald heeft, wordt de verzwakking van de Westeuropese invloed en van West-Europa zélf een belangrijker doel in de buitenlandse politiek van de Sovjetunie. Hoezeer dit het geval is, blijkt uit de officiële doelstellingen van de Sovjet-ontspanningspolitiek⁸ en de toename van Sovjet-propaganda en subversie in West-Europa sinds het totstandkomen van de Slotakte van Helsinki in 1975.

⁷ Ten onrechte wordt wel gesuggereerd als zou de politieke terreur pas met Stalin zijn intrede hebben gedaan.

⁸ Zie hierover uitvoeriger, mijn: 'Ontspanningsbeleid en crisisbeheersing in de Oost-West betrekkingen'. *Internationale Spectator*. Mei 1981.

De militaire macht van de Sovjetunie

De gestage uitbreiding van de militaire uitgaven in de Sovjetunie (met ongeveer 3-5 % per jaar) sinds het aan de macht komen van Brezhnev, is – in het licht van wat ik schreef – één van de meest onrustbarende aspecten. Vooral tot 1975 werd veelal aangenomen, dat het Brezhnev vooral erom ging daarmee pariteit met de Verenigde Staten en erkenning als gelijkwaardige wereldmacht te verkrijgen. Na 1975 maakten verscheidene ontwikkelingen deze veronderstelling echter steeds minder overtuigend. Allereerst bleek de Sovjetleiding steeds meer in staat en bereid de gegroeide macht aan te wenden buiten eigen invloedssfeer – die het in Helsinki gelegitimeerd achtte. Dit gebeurde indirect in Angola, de hoorn van Afrika en in Zuid-Oost Azië; en direct met de invasie in Afghanistan in 1979. Het Kremlin legitimeerde dit optreden met zijn eigen opvatting van de détente nl.: die fase in de vreedzame coëxistentie tussen kapitalistische en socialistische landen, waarin de verandering in de 'correlatie van krachten' zich ten gunste van de socialistische landen voltrekt. Dat dit zo is, moet – volgens het Kremlin – met name worden toegeschreven aan de voortdurende versterking van de strijdkrachten van de Sovjetunie en het Warschaupact. Vervolgens stelde de verbetering van de waarneming met satellieten de Verenigde Staten in de gelegenheid een steeds nauwkeuriger beeld te verkrijgen van de werkelijke omvang en groei van het militaire potentieel van de Sovjetunie. Vooral na 1975 werd het zodoende duidelijk, dat de voortgaande militaire inspanningen er kennelijk op gericht zijn de Verenigde Staten op het terrein van

de strategische wapens voorbij te streven en de Sovjet-superioriteit in Europa verder op te voeren én uit te breiden tot de kernwapens voor gebruik in een oorlog op het Europese vasteland. In dezelfde periode treden ook veranderingen op in de Sovjet militaire visie betreffende het gebruik van kernwapens. Niet langer wordt het in de Sovjet militaire literatuur ondenkbaar geacht, dat de Sovjetunie een oorlog met kernwapens in Europa kan beginnen, voeren én overleven.

Tenslotte blijkt, dat – ondanks de voortdurende verslechtering van de economische toestand in de Sovjetunie – de militaire uitgaven blijven stijgen.

De vraag dient dus gesteld te worden, waarom de groei in de militaire uitgaven en de versterking van de strijdkrachten door blijven gaan, ondanks ontspanning, verzwakking van de VS, achterstand van de NAVO en slechte binnenlandse economische toestand. Het permanent karakter van de groei rechtvaardigt de veronderstelling, dat het hier gaat om een wezenlijke doelstelling van het Brezhnev-regime en *niet* om een automatisme van een (sovjet) militair-industrieel complex, *noch* om reacties op de VS⁹ (waar de defensieuitgaven tot voor kort niet stegen in reële termen). Het door de Sovjetleiders verkondigde gevaar vanuit China, rechtvaardigt nauwelijks de omvang van de opbouw. China is militair zwak en zal zeker in tien jaren niet een niveau kunnen bereiken, dat dreigend is voor de Sovjetunie. Uiteraard dient het Kremlin over omvangrijke strijdkrachten te beschikken om de 'verworvenheden van het socialisme' in Oost-Europa te beveiligen. Hier-

⁹ Krushchev verminderde trouwens de groei in militaire uitgaven en de omvang van de strijdkrachten, toen de VS nog militair superieur waren. Aldus Myron Rush, *The Soviet Military Build-up and the coming succession. International Security*. Spring 1981. Vol. 5. no. 4. blz. 183.

uit kan echter moeilijk verklaard worden, waarom *zoveel* nodig is en wat (bijvoorbeeld) het nut is van de op West-Europa gerichte SS-20 raketten.

Welke kan dan die doelstelling zijn? Ik denk, dat deze is opgebouwd uit een aantal elementen, die resulteren in het doel militaire macht in zodanige hoeveelheid te bezitten, dat daarmee verschillende gewenste politieke ontwikkelingen bevorderd kunnen worden. Het bezit van die militaire macht is daarom zo belangrijk, omdat ideologie, technologie, economische kracht en politieke ontwikkeling de Sovjetleiders slechts negatieve instrumenten bieden. Er is in het Kremlin een duidelijke obsessie met militaire macht. Die militaire macht moet er vooral toe dienen Oost-Europa in bedwang te houden, West-Europa als bron van gevaar voor Sovjet-overheersing in Oost-Europa te verzwakken, en de rol van de VS in Europa terug te dringen.

Ook uit het groeiende militaire potentieel van de Sovjetunie lijkt helaas de conclusie te volgen, dat de dreiging die komt van dit Sovjetregime ernstiger is dan van zijn voorgangers in de jaren vijftig. Die conclusie wordt klemmender door twee bijkomende omstandigheden. Allereerst is er – na Afghanistan en na de verkiezing van Reagan tot President – sprake van een groeiende tegenstelling tussen Amerika en West-Europa en een afnemende bereidheid in West-Europa de defensie aan te passen aan de verhoogde Sovjetdreiging. De Sovjet militaire overmacht in Europa is dus bruikbaar geworden als politiek drukmiddel. Aan deze voor het Kremlin 'gunstige' verandering kan echter in de tweede helft van de jaren tachtig een einde

komen: wanneer de effecten van de verhoogde Amerikaanse militaire uitgaven gaan doorwerken en de Sovjet-economie zal gaan *dwingen* tot matiging in de Sovjet militaire uitgaven.

Vervolgens wijzen de ontwikkelingen in Polen erop, dat militaire overmacht als instrument voor politieke dreiging weinig effect sorteert. Indien ook andere middelen om Polen 'in het gareel te krijgen' falen, zal het Kremlin komen te staan voor de keuze tussen massaal militair ingrijpen – waartoe het in staat is – en aanvaarding van het uiteenvallen van hun imperium – waartoe het niet bereid lijkt. Massaal militair ingrijpen in Polen zal waarschijnlijk tot langdurige en bloedige gevechten leiden, zoals ook nu in Afghanistan het geval is. Onvermijdelijk zullen dan de gevaren voor uitbreiding van militair geweld zeer aanzienlijk toenemen.

De rol van de ideologie

Bij een beschouwing over de dreiging van de totalitaire dictatuur en de militaire macht van de Sovjetunie, zal ook iets geschreven moeten worden over de rol van de marxistisch-leninistische ideologie.

Er lijkt geen twijfel aan, dat deze ideologie zijn kracht als instrument van overtuiging in een betere toekomst voor het Sovjetmachtsgebied verloren heeft. Zij dient nog slechts als rechtvaardiging¹⁰ voor het instandhouden van het huidige totalitaire bewind en van zijn ongecontroleerde macht. Zoals Solzhenitsyn schreef:¹¹

'Ideologie – dat is wat kwaad doen zijn lang gezochte rechtvaardiging en de boosdoener de noodzakelijke standvastigheid en vastberadenheid geeft. Het is die sociale theorie die helpt zijn daden goed te maken in eigen ogen en die van

¹⁰ Feldbrugge. *loc. cit.* blz. 165.

¹¹ *The Gulag Archipelago*. Boek I. blz. 174. Engelstalige uitgave. Harper and Row.

anderen, zodat hij geen verwijten en vervloekingen hoort, maar lof en eerbewijzen ontvangt. Zo versterkten de agenten van de Inquisitie hun wil: door het Christendom in te roepen; veroveraars van vreemde landen: door eer te bewijzen aan de grootheid van hun vaderland; kolonisten: door beschaving; de Nazi's: door ras; en de Jacobijnen: door gelijkheid, broederschap en het geluk van toekomstige generaties.

Dankzij de *ideologie*,* was de 20ste eeuw het lot beschoren te ervaren dat kwaad gedaan kan worden op een schaal die in de miljoenen loopt. Dit kan niet ontkend, veronachtzaamd of onderdrukt worden. Hoe kunnen we volhouden dat boosdoeners niet bestaan? En wie was het, die al die miljoenen vernietigde? Zonder boosdoeners zou er geen Archipel geweest zijn.'

Vooral in West-Europa functioneert de ideologie als instrument van verzwakking en ondermijning van de politieke waarden van de pluralistische democratie. Haar psychologische uitwerking op het Westeuropese denken is bewust destructief; het hanteren van de georganiseerde leugen is bedoeld om Westeuropeanen in verwarring te brengen ten aanzien van (met name) de rol van de kernbepanning in hun eigen verdediging en in de Sovjet-bewapeningspolitiek.

In de Oost-West betrekkingen geeft de ideologie vooral rechtvaardiging aan het instandhouden van een vijandbeeld van het zgn. 'kapitalistische' Westen, van een zgn. 'imperialistisch' Amerika en van zgn. 'dissidenten' in eigen land (die per definitie vijanden van de vooruitgang geacht worden in plaats van mensen, die voor hun rechten opkomen).

De aldus onwerkelijke verdeling van de wereld in twee vijandige kampen, in slaven of vijanden, leidt tot een reductie van levende mensen tot abstracte categorieën, die op zichzelf een gevaar voor de

vrede inhoudt.

Het Westen en de Sovjetdreiging

Tot nu toe heb ik in deze beschouwing geschreven over de ernstige dreiging voor de vrede en veiligheid, die uitgaat van het totalitaire bewind in de Sovjetunie, zijn overheersing over Centraal en Oost-Europa, de groeiende militaire macht van de Sovjetunie en de rol, die de officiële ideologie vervult in de buitenlandse politiek van het Kremlin. Het Westen heeft gepoogd op deze naoorlogse dreiging een antwoord te vinden door de oprichting van de NAVO, een politiek van veiligheid door afschrikking, later aangevuld met een politiek van ontspanning door overleg en verbetering van contacten.

De ontspanningspolitiek streefde er met name naar betere voorwaarden te scheppen voor wederzijdse wapenbeheersing en voor een vrijer verkeer van personen, ideeën en informatie.

Geslaagd lijkt het Westen niet in deze pogingen. De dreiging is ernstiger geworden, het Westen is politiek verzwakt, het wapenbeheersingsoverleg heeft weinig opgeleverd. De kunstmatige verdeling van Europa heeft vrijwel niets van haar scherpte verloren.

Het overleg met de Sovjetunie heeft de tegenstellingen niet verminderd en op alle wezenlijke punten is toenadering uitgebleven. Deze situatie plaatst vooral de Westeuropese landen voor welhaast onoplosbare dilemma's.

Hun regeringen kunnen zich enerzijds niet aan de verantwoordelijkheid onttrekken een geloofwaardige bondgenootschappelijke defensie in stand te houden. De geloofwaardigheid van deze defensie tegenover een groeiende militaire macht van de Sovjetunie dwingt bovendien tot verhoogde inspanningen en modernisering van de bewapening.

Anderzijds valt het deze regeringen steeds

moeilijker een politieke meerderheid te vinden voor de vereiste militaire inspanningen. In de jaren zestig heeft dit ertoe bijgedragen de zwakte in conventionele strijdkrachten te compenseren met de opbouw van een aanzienlijke afschrikingsmacht met kernwapens.

De geloofwaardigheid van deze afschrikking is in de jaren zeventig sterk vermindert, doordat de Sovjetunie (tenminste) pariteit met de Verenigde Staten bereikte in de strategische wapens. Tegelijkertijd vergrootten de Sovjetstrijdkrachten hun reeds aanzienlijk overwicht aan conventionele strijdkrachten in Europa en kregen zij de beschikking over een grote verscheidenheid aan tactische kernwapens en kernwapens voor de middellange afstand (SS-20 en Backfire).

Onvermijdelijk leidde deze ontwikkeling tot het besluit van december 1979 ook aan NAVO-zijde de kernwapens voor de middellange afstand te moderniseren.

Dit besluit staat echter – even onvermijdelijk – op gespannen voet met een politiek, die de rol van kernwapens wil terugdringen. Zulks is vooral het geval, omdat in de Sovjetunie iedere politieke rem op voortgaande kernbewapening ontbreekt, waardoor het instrument voor een politiek van terugdringing van kernwapens – onderhandelingen over wapenbeheersing – niet blijkt te voldoen. Tegelijkertijd echter roept voortgaande kernbewapening steeds sterker de vraag op, of het aanvaardbaar is voor eigen

veiligheid afhankelijk te zijn van wapens, welker gebruik moreel moet worden afgewezen.

Gezien de aard van de Sovjetdreiging en zijn voortgaande bewapening is er geen voor de hand liggende uitweg uit deze dilemma's. Men kan alleen vaststellen, dat politieke verdeeldheid tussen de Verenigde Staten en West-Europa, onze veiligheid en de kansen op wapenbeheersing ernstiger zal schaden dan een relatieve achterstand in de kernbewapening. Om die reden zal het in de komende maanden vooral de taak van de Nederlandse regering zijn ertoe bij te dragen, die schade zoveel mogelijk te beperken. Eenzijdige Nederlandse stappen tot kernontwapening of het afstoten van zgn. kerntaken dragen niet daartoe bij. Gepoogd zal moeten worden in december 1981 tot een besluit te komen, dat zowel steun in de Tweede Kamer als de instemming van onze belangrijkste bondgenoten zal hebben. Dat vraagt om een actief onderhandelingsbeleid van de regering en om het besef in het parlement dat een dergelijk beleid niet bepaald mag worden door het drijven van actiegroepen of het bedrijven van partij-politieke oppositie.

